

"Моя робота — допомагати мамі": Діти ультраортодоксальних єврейських общин в Ізраїлі

Орна БЛЮМЕН

Orna Blumen. "My Work Is Helping My Mom": Children's Invisible Housework in the Ultraorthodox Jewish Community in Israel
Children's housework is rarely recognized as work and seldom studied, and children's understanding of their involvement in unpaid work in the family is typically overlooked. Children's housework in the ultraorthodox Jewish community in Israel was explored in regard to where specific chores were performed, and how they were viewed and interpreted by children. Findings show that children define their housework as work, and that they and their housework are supervised by unfamiliar adults. The analysis reveals adults' dependence on children's housework.

Keywords: Housework, children, ultraorthodox Jews, Israel

אורנה בלומן

"העבודה שלי היא לעזור לאמא:"

כיצד נראות עבודות-בית של ילדים במרחב הציבורי של הקהילה החרדית

בשנים האחרונות הדיון הציבורי והמחקרי משקף הכרה גוברת בערכן של עבודות הבית המבוצעות ברובן על ידי נשים. עבודת ילדים במשק הבית המשפחתי זוכה לתשומת לב מועטה, והאופן בו ילדים תופסים את מעורבותם בעבודה זו כמעט ולא נחקר. בקהילה החרדית בישראל ילדים רבים משתתפים בצורה פעילה ורציפה בעבודות ללא שכר במשק הבית של משפחתם. מחקר זה בוחן את המטלות העיקריות שילדים אלה מבצעים וכיצד הם מבינים את מעורבותם בעבודות משק הבית במשפחתם. הממצאים מראים כי הילדים שנשאלו נטו להגדיר את העזרה שהם מושיטים למשפחתם כ"עבודה", וכן שברחוב החרדי מקובל שמבוגרים זרים מפקחים על ילדים ועל האופן בו הם מבצעים את מטלות משק הבית. המחקר חושף את התלות של מבוגרים בעבודת הבית היומיומית של ילדים.

מילות מפתח: עבודות בית, ילדים, חרדים, ישראל

Метою цього дослідження є висвітлення внеску дітей у роботу по дому шляхом вивчення фактів використання дітей у домашній праці ультраортодоксальної єврейської общини в Ізраїлі¹. У розвинутих суспільствах дитячі заняття асоціюються з відпочинком, іграми або навчанням, вони підпорядковані дорослим, яких ідентифікують зі світом роботи. Залучення дітей до праці часто розглядається як вада суспільства, тому часто ці випадки ігноруються [Boyden, 1990: 204]. Поділ на прийнятну та неприйнятну дитячу працю вважається справою моралі: він відбиває погляди різних груп дорослого населення й жодним чином не враховує точки зору самих дітей [James, Jenks, Prout, 1998: 112]. У нашому дослідженні розглядається дитяче сприйняття домашньої праці.

Дитяча праця дуже часто характеризується як непримітна в сучасних дослідженнях про дитячий досвід. Утім, загальноприйнятою є модель, за якою діти певною мірою залучаються до неоплачуваної сімейної роботи, більше відомої як "домашня праця" чи "праця по дому". Останнім часом учені визнали, що таке залучення є досить помітним внеском у домашню роботу. Як свідчать поодинокі дослідження, ступінь і спосіб залучення дітей до праці істотно різняться в різних групах населення [Brannen, 1995; Song, 1996]. Отже, досвід домашньої праці дітей слід розглядати на ширшій, ніж сімейна, основі, з урахуванням специфічного соціального, культур-

ного та історичного контексту [Grau and Walsh, 1998; Mayall, 2001].

Щоденна неоплачувана праця дітей особливо характерна для ультраортодоксальних єврейських общин Ізраїлю. У нашій статті спробуємо з'ясувати роль цієї праці в суспільному просторі, а також ставлення до неї самих дітей. Ортодоксальні євреї звичайно проживають спільно в окремих міських осередках. Просторова сегрегація життєво важлива з релігійного боку, оскільки формує середовище єдиновірців та мінімізує конфлікти з домінуючою культурою [Schnell, 2001; Shilhav, Friedman, 1985; Boyarin, Boyarin, 1995]². Таким чином, ексклюзивний суспільний простір та властиві йому практики є типовими для унікального способу життя ортодоксальних євреїв.

У XIX ст. єврейські духовні лідери з Центральної та Східної Європи відреагували на поступову модернізацію суспільства, що віддаляла людей від релігії, пропагуючи "ешиви" – тобто "комплексний інститут монастирського типу, призначений для навчання молодих чоловіків, які повністю присвятили себе релігійним студіям, та зняття з них мирського тягара" [Friedman, 1991, p. II]. Вважалося, що обов'язкове навчання в ешиві для всіх чоловіків мінімізує руйнівний ефект перебудови суспільства та збереже традиційний єврейський спосіб життя.

У сучасній ультраортодоксальній культурі релігійні студії в ешиві є основним покликанням чоловіка. Вони схва-

люються як найпрестижніша діяльність, що вважається благословенною і навіть буквально називається "святою роботою" (*аводат кодеш*). Вона різко протиставляється всім мирським видам нерелігійної праці – не має значення, оплачуваної чи ні.

В Ізраїлі від чоловіків з ортодоксальних родин чекають, що вони займатимуться саме цією найпрестижнішою роботою – тобто неоплачуваними релігійними студіями. Багато з них, 60–70 % [Nakak, 2004] презирливо ставляться до оплачуваної роботи. Такий економічно збитковий спосіб життя існує завдяки суспільній підтримці: ешиви призначають стипендії одруженим студентам, і хоча конкретні суми є скромними, вони дозволяють молодим людям довше залишатися в *коледі* – денній ешиві для одружених чоловіків. З іншого боку, соціальні виплати на дітей – особливо в багатодітних родинях – роздуті, що також іде на користь переважно ультраортодоксам (та арабам) [Friedman, 1991; 1995] ³. Як і в багатьох релігійно-фундаменталістських суспільствах, жінки в ультраортодоксів сприймаються насамперед як домогосподарки. Проте в бідних родинях багато заміжніх жінок, крім домашньої, виконують і оплачувані роботи, що особливо характерно для великих сімей [Ben-Shahar-Neria, 2002]. Для полегшення становища жінок, які працюють повний день, релігійні студії для чоловіків опівдні роблять перерву приблизно на дві години ⁴. У цей час чоловіки заміщують жінок та виконують певну щоденну домашню роботу: супроводжують дітей зі школи, купують продукти, а вдома подають обід, завчасно приготований дружиною; ця робота значно полегшується, якщо в родині є старші доньки [Blumen, 2002].

Такий спосіб життя повсюдно підтримується тим, що діти допомагають дорослим у роботі по дому. Хоч ультраортодоксальне суспільство – це люди порівняно молодого середнього віку ⁵, дітям присвячено всього лише дві наукові праці. Шкільні підручники описують ультраортодоксальну общину як закритий, відокремлений анклав з жорстко регламентованою ієрархією, в основі якого лежить насамперед статевий та віковий поділ, а особиста ідентичність нерозривно пов'язана із соціальною роллю. Тому дитинство структурується як парадоксальне поєднання вищого й нижчого: з одного боку, діти й дорослі общини однаково визначаються як вищі щодо всіх неортодоксів; з другого, за звичаєм тієї ж общини, діти опиняються на найнижчому щаблі вікової ієрархії, адже такий статус необхідний для підтримання ультраортодоксального способу життя. Суворе дотримання релігійних настанов, сильна воля та самоконтроль – найважливіші якості для дітей, яких готують – відповідно до статі – до навчання або до ролей годувальниць, дружин і матерів [Neilman, 1992; Yafeh, 2004]. Досі лише кілька досліджень зверталися до вивчення праці як такої, та межі між благочестивою та неблагочестивою роботою в ультраортодоксальному суспільстві в Ізраїлі [див., напр.: Nakak, 2004; Gonen, 2002; Stadler, 2002; Bergman, 1998; Blumen, 2007b]. Робота по дому, звичайно, обговорюється, але лише стосовно дорослих жінок, а не дітей, хоч їхня велика роль у домашній праці добре відома [див., напр.: Blumen, 2002; Blumen, 2007a; El-Or, 1994]. Оскільки переважно діти виконують роботу за ме-

жами домівки, це стає помітним у суспільстві. Соціокультурний контекст домашньої праці дітей сприяє також дослідженню загальних умов праці в ультраортодоксальних общинах Ізраїлю.

Емпіричне дослідження використання дитячої праці проводилося наприкінці літа 2005 р. в осередках міста Бней-Брак, де живе близько 30 % ультраортодоксального населення Ізраїлю ⁶. Щоденне життя в них організоване відповідно до ультраортодоксальних приписів, і включає, наприклад, заборону на пересування автотранспорту в суботу та під час релігійних свят. Було проведено два етапи досліджень. На першому протягом двох тижнів на розі трьох гоміних вулиць ми вели спостереження за життям дітей, щоб оцінити місце та важливість дитячої праці. Через три тижні ми перейшли до другого етапу – інтерв'ювання дітей. Він тривав десять днів поспіль (за винятком вихідних). Розмови проводилися щодня протягом приблизно двох годин (з 12:30 до 14:30). Під час перебування в місті велося також фотографування вулиці. Часто перехожі – жінки, чоловіки або діти – вдавалися до коротких розмов. Адже оскільки ці розмови були короткими й публічними, вони були, так би мовити, соціально контрольованими [Blumen, 2007b]. Ми спрямовували хід розмови так, щоб показати свій інтерес до ультраортодоксального способу життя, переважно це стосувалося дітей. Наприклад, ставилися стандартні питання: "Цікаво, а що цей маленький хлопчик робить з тими трьома малюками на вулиці?" або "А чи та дівчинка не стомилася?" Такі питання зосереджували увагу на дітях, які виконували домашню роботу, та формували тимчасові міжособистісні стосунки з урахуванням ультраортодоксальної ідентичності та зміною ролей "дитина-дорослий" та "респондент-інтерв'юер".

Утім, це було нелегким завданням: хоча дорослих і не було поблизу, й вони не могли почути нашої розмови, було зрозуміло, що за поведінкою дітей та за нашими манерами пильно стежать, тому розмови виходили короткими. Не дивно, що діти в супроводі дорослих не вступали з нами в розмови. Інші діти, які пересувалися невеликими групами, були менш стриманими: зазвичай одна дитина розпочинала з нами розмову, поки її друзі стояли неподалік; через певний час вони підходили ближче та приєднувалися до нас – на цьому етапі інтерв'ю закінчувалося. У такий спосіб безпосередня розмова з однією дитиною з групи тривала близько чотирьох хвилин. Узагалі ми змогли поговорити з 29 дітьми – 16 хлопчиками та 13 дівчатками. Маленькі респонденти називали своє ім'я та вік (переважно між 6 та 12 роками). Ці короточасні розмови дали певну інформацію про дитячий досвід домашньої роботи, визначеної за щоденними проявами їхньої активності на вулиці, а також зафіксували думку самих дітей про їхні обов'язки.

В ультраортодоксальній общині більша частина дитячої праці реалізується на вулиці, отже, за нею можна вести спостереження. Опівдні, коли закінчуються заняття в школі, сотні дітей вибігають на вулиці міста, і саме тоді найпомітнішою стає їхня участь у домашній роботі. Приблизно о 12:45, за 10 хвилин до офіційного закінчення уроків, сотні чоловіків у своїх темних широкополих капелюхах та довгих пальтах виходять з ешив і заповнюють вулиці міста, передвіщаючи полуденну метушню. Через кілька хвилин

починається гомін, з'являється дуже багато дітей та підлітків. Наступні 20–30 хвилин полуденна метушня наближається до свого піку; потім вона поступово спадає і, нарешті, за годину повністю припиняється. У цей час дітей на вулицях буває найбільше.

Дітей можна безпомилково визначити в натовпі. Вони вирізняються своїм кольоровим одягом, а їхня належність до категорії "інших" також підкреслюється шкільною формою, яка контрастує з одягом дорослих, більшість з яких – це чоловіки-ортодокси у своїй темній "уніформі". Чоловіки завжди оточені дітьми. Домашня робота чоловіків часто асоціюється з образом чоловіка, який поспіхом тягне за собою за руку дитину [Blumen, 2007a]. Утім, часто дітей можна побачити і без дорослих. Вони кричать, галасують, повільно просуваючись вулицею; багато з них – навіть шести-семирічні малюки – штовхають перед собою дитячі візочки, тримають за руки малих братиків та сестричок або несуть пакети з продуктами. Вони зупиняються біля магазину, граються в парку або сідають на низенькій огорожі в тіні на розі вулиці, щоб побазікати. Загалом домашня робота дітей на вулиці виявляється двояко: вони наглядають за молодшими дітьми і йдуть з ними додому, тобто звільняють батьків від цього обов'язку, а ще вони роблять за батьків щоденні покупки.

Ми розпитали дітей, як вони самі розуміють те, що вони та їхні друзі роблять на вулиці опівдні. За їхніми словами, вони розділяють дітей на певні категорії. Ось ці думки десятилітнього хлопчика Меїра поділяють й інші:

Меїр: Тут багато дітей. Не можна говорити, що вони всі однакові. Розповісти [чим вони відрізняються]?

О. Б.: Так, будь ласка. Якщо ти мені не допоможеш, я нічого не дізнаюся.

Меїр: Хлопці в костюмах – вони вже не хлопчики, вони старші, й узагалі після бар-міцви (тринадцяти років) хлопчики вже більше не хлопчики. З дівчатками складніше, та гадаю, що й у них все так само, а може й ні, може вони мають бути трохи старшими, щоб [вважатися] дорослими. Потім ідуть найстарші діти, такі як я, а ще маленькі дітлахи, яким три-чотири-п'ять років, чи навіть шість. До них [до трьох років] – малюки. [...] А ще є діти між ними [дітлахами] та нами [старшими] – "діти посередини". Коли мені виповнилося десять років на Ту Бі Шват [релігійне свято, що відбулося чотири місяці тому], я сам став великим хлопцем.

О. Б.: А чому з дівчатками складніше?

Меїр: Тому що вони не носять костюмів, як дорослі хлопці. Але для дітей це не важливо. Я й моя [восьмирічна] сестра – однакові, тільки в школі ми не разом, але наші школи поряд [одна з одною]. Коли ми станемо дорослими, це зміниться, але зараз ми діти, і чинимо так само з нашими молодшими братами.

Бачиш, деякі діти йдуть зі своїми батьками. Вони не можуть поговорити чи погратися з друзями, це малеча, вони потрапляють додому раніше [за всіх дітей]. Є діти, що йдуть додому зі своїми старшими братами та сестрами. Отже, є діти – великі, середні, й, можливо, навіть малі, таких небагато, – які забирають [зі школи чи ясел] своїх маленьких братиків та сестричок. А ще є діти, які йдуть додому зі своїми друзями, [яким] непотрібно заби-

рати своїх маленьких братиків та сестричок. Іноді діти повинні купувати продукти: якщо з ними йде батько, вони на нього чекають, але все одно додому потрапляють раніше за всіх; [а якщо вони йдуть] з друзями, вони купують, що треба, а друзі їх чекають і [якщо треба] наглядають за малечою. А якщо вони [діти-покупці] не зі своїми братиками, всі друзі все одно чекають на них, щоб компанія не розпадалася. Діти люблять ходити з друзями. З друзями треба проводити більше часу, а [менші] діти ще хочуть погратися, ось чому діти з дітьми потрапляють додому пізніше за всіх.

Отже, Меїр вважає вік найважливішим фактором у характеристиці дитини. Вік також слугує йому для опису різних "верств" дитячого населення. Гендер додається як інша важлива диференційна ознака, навіть якщо особистий досвід Меїра (та інших, включаючи й дівчаток) недооцінює його значення. Третя диференційна ознака стосується того, що діти роблять: "іти додому" – це загальна діяльність, але важливо, "з ким іти додому". Від того, хто супроводжує дітей – дорослі (зазвичай, батько), старший брат чи сестра, молодший брат чи сестра або приятелі-однолітки – залежить четвертий фактор: скільки часу витрачається на те, щоб потрапити додому. Те, що Меїр визначив як присутність родичів, включає репрезентацію домашньої роботи в суспільному просторі. Важливо враховувати, що діти, які чекають біля магазину на батьків чи друзів, які пішли за покупками, також вважаються залученими до домашньої праці.

Однак діти й дорослі по-різному виконують цю роботу: якщо дорослі діють цілеспрямовано й рішуче, діти визнають, що їх легко відволікають такі прості речі, як розглядання людей та машин, спілкування з друзями, виконання завдань приятелів, а також можливість поговорити та погратися з іншими. Оповідь Меїра також показує, що "вуличні" завдання виконуються в середовищі дітей, які підтримують одне одного, не кидаючи товариша самого чи наглядаючи за його/її маленькими підопічними. Таким чином, праця по дому включається в мережу дитячого спілкування, яка складається з невеликих груп.

Респонденти повідомили, що діти усвідомлюють свою схильність затримуватися та втрачати лік часу; це вважається спільним недоліком, який зазвичай дорослі пробачають. Десятирічна дівчинка на ім'я Саріт розповіла таке:

"Я люблю побазікати зі своїми подругами та погратися з їхніми маленькими братиками й сестричками. Це дуже весело, і я можу геть забути, що мені треба вчасно потрапити додому й допомагати дорослим. Дуже часто люди на вулицях, сусіди й зовсім незнайомі люди кажуть нам поквартитися, припинити гратися й теревенити та бігти додому – допомагати мамам. Мені завжди дуже неприємно, коли я запізнююся додому, бо на вулиці я часто забуваю, що моя робота – допомагати мамі. Коли вже зовсім пізно, ми [група дівчат] робимо нашу роботу, знаєш, приглядаємо за малечою чи купуємо щось тощо, і швидко біжимо додому, щоб допомогти до того, як вона [її матір] повернеться з роботи. Мені подобається допомагати мамі, але я також люблю бути з подругами, і мама, зазвичай, не гнівається, якщо я трохи запізнююся, тому що я багато допомагаю їй до і після того, як вона повертається [з роботи]."

Я ховаю продукти, ставлю все на свої місця і накриваю на стіл. Я дістаю їжу з холодильника та ставлю каструлі на плиту. Еті [дванадцятирічна сестра] і Шломо [восьмирічний брат] прибирають у домі, а потім Еті підігріває обід. Я теж це можу, та коли вона вдома, це робить вона. Ще ми готуємо місце для мами. Вона дуже втомлюється, бо працює і вдома, і на роботі. Через нас [дітей] у неї дуже багато роботи по дому, отже, ми з Еті й Шломо їй допомагаємо, щоб вона могла залишатися на роботі до кінця [робочого дня]".

Саріт підтвердила, що дітям необхідна компанія друзів, і їй прикро, що вона не встигає вчасно виконувати свої завдання, щоб полегшити тягар її матері. З одного боку, домашня праця дітей дає їм певну свободу, бо вони можуть гратися по дорозі додому, з другого – від дітей очікується певний рівень відповідальності та готовності відмовитися від своїх бажань. Коли діти подовжують свої ігри та відтягують момент повернення додому, вони фактично перерозподіляють домашню роботу відповідно до потреби в іграх. Повільним, неквапливим просуванням додому вони демонструють свій спротив, який стає дедалі очевиднішим.

Формулювання "моя робота – допомагати мамі", яке обрала Саріт, ми почули ще від 21 юного респондента: всі вони розцінювали свої дії як "роботу". Діти чудово розуміють, що їхні матері залежать від їхньої допомоги. Саріт двічі назвала свої дії на вулиці роботою. У ході оповіді з описом своєї оселі та материнської праці вдома та поза домом її "робота" перетворилася на "допомогу". Така зміна характерна й для інших свідчень; це вказує на те, що діти схильні просторово структурувати свою домашню працю відповідно до вуличних-домашніх завдань, а також до контролю дорослих, включаючи незнайомих. Такий просторовий поділ дитячої праці передає спротив дітей проти необхідності працювати, інтенсивності роботи чи у випадку применшення їхніх заслуг.

Іноді діти дуже запізнюються. Саріт продовжує:

"Одного разу я так захопилася, коли гралася зі своїми друзями, що запізнилася більше ніж на годину. Всі інші діти вже були вдома, і [незнайомі] люди, які побачили нас [групу дівчат] на майданчику, стали нам кричати, що вже дуже пізно, і слід допомагати вдома батькам. Ми схопили [маленьких] дітей і всі речі та побігли додому. Невдовзі [після того, як я прийшла додому] повернулася моя мати й одразу ж зрозуміла, що я запізнилася. Не так, як завжди, а сильно. І було вже дуже-дуже пізно, бо в мене пішло багато часу на дорогу [з майданчика]. Того дня їй довелося самій усе робити, тож вона була дуже сердита".

Саріт описала подію, яка знаменує завершення обідньої метушні: м'явих та неквапливих дітей знаходять дорослі та виганяють їх із вулиці, наказуючи йти додому. Сам факт, що незнайомі дорослі командують дітьми на вулиці й спонукають їх хуткіше йти додому, вказує на ступінь суспільного контролю: він найжорсткіший, якщо за дітьми наглядають батьки – вдома чи на вулиці, і найм'якший, коли за маленькими наглядають поза домом старші діти; десь посередині – дії незнайомих дорослих, чії вказівки підтверджують, що діти належать усій громаді й взагалі підпорядковані дорослим. Очевидно, тут

наявне визнання, бодай інтуїтивно, внеску дітей у домашню працю, розуміння його важливості. Насправді такий нагляд з боку незнайомих як складова частина системи взаємопідтримки громади допомагає батькам усієї общини облаштовувати свої домашні справи.

Крім загального опису дій дітей ("йти додому") та залучення їх до роботи по дому, 14 найстарших респондентів мимохідь зазначили, що саме діти перебувають у центрі обідньої метушні. Наприклад, дванадцятирічна дівчинка Оріт сказала прямо: "Люди йдуть додому, бо вони піклуються про своїх дітей"; одинадцятирічна Хава так інтерпретує вуличні епізоди: "Це все, щоб не залишати малюків наодинці". Одинадцятирічний хлопець Кобі підсумовує цю думку описом своїх домашніх справ:

"Діти мають поїсти вчасно, тому всі люди йдуть додому опівдні. Але моя матінка має залишатися на роботі, тож я даю [подаю] обід Реувену та Елі (меншим братам). Іноді, через день, мій тато приходить додому, щоб попоїсти разом з нами, тоді я і йому даю [подаю] обід, а він потім допомагає мені прибрати зі столу. Але коли ні [він не вдома], то це теж добре. Коли матуся повертається [з роботи], вона піклується про мене."

Кобі знає, що повернення додому опівдні – це норма, що визначається потребами дітей. Слід зазначити, що свідчення маленьких респондентів дозволяють отримати уявлення про роботу, яку вони виконують після повернення додому. Респонденти схильні визнавати, що, незважаючи на свою участь у домашній праці, вони також є її об'єктами; але таке визнання обмежується лише стосунками з матір'ю вже вдома. Описуючи, як йому допомагає тато, Кобі (та кілька інших дітей) дає досить низьку оцінку його допомоги, цим самим змінюючи рівень стосунків "діти-дорослі".

Зрештою, діти ортодоксів живуть у ситуації гендерного парадоксу: їхній особистий досвід знижує його ефект, проте значно впливає на життя їхніх родичів та знайомих, його просто неможливо не помічати. Діти усвідомлюють, що домашня робота поділяється між батьками нерівномірно, і більше працює матір. Ця різниця стає помітною в описі полуденних епізодів: респонденти майже не згадують про матерів, коли говорять про працю поза домом, а коли мати повертається з роботи, вони перестають згадувати батька стосовно виконання ним домашніх справ; ці діти інтуїтивно відчувають просторовий розподіл домашньої праці дорослих.

Однак досвід дітей менше окреслений, ніж їхнє розуміння світу дорослих. Для них гендерна сегрегація значно помітніша за межами дому, ніж удома: сини та доньки виконують домашню роботу разом, іноді включаючи її до своїх ігор. Підкреслюючи подібність дівчаток і хлопчиків, респонденти постійно звертаються до свого домашнього досвіду та порівнюють себе зі своїми братами/сестрами. У публічній сфері існують окремі школи для хлопців та дівчат; групи дівчат і хлопців перебувають окремо, але часто вони спілкуються та навіть граються разом, зустрічаються на одному майданчику. Утім, лише три респонденти виносять об'єкт гендерних порівнянь за межі дому. Восьмирічна дівчинка Сігаль розповіла:

"Ми [діти] багато речей робимо разом, але деякі речі – нарізно. Зазвичай я не граюся з хлопцями, бо вони

хлопці, вони граються в інші речі [ігри], не дуже цікаві. Іноді ми йдемо додому [зі школи] і зустрічаємося на майданчику разом із малюками [за якими ми доглядаємо]. [...] Удома я також граюся зі своїми братиками, але дівчачі ігри цікавіші, ми граємося у домогосподарок і таке інше. Мені подобається гратися в приготування страв. Хлопцям це не подобається, вони думають, що це не цікаво, вони це роблять [виконують домашню роботу] лише за наказом.”

Сігаль вирішила зосередитися на діяльності, визначеній гендером, і зняла парадокс, підкресливши уподобання в іграх. Разом з тим, досвід домашньої роботи дітей, здається, значно менше залежить від гендеру, ніж їхнє сприйняття домашньої праці дорослих, а просторовий поділ гендерного досвіду вочевидь визначається віком. Насправді важливість вікового статусу виявляється дуже сильно: він стає впливовим складником симпатії, згоди та єдності, а також містить об'єднувальний компонент ідентичності, який, либонь, превалює всередині громади над іншими, особливо гендерним.

Отже, наше дослідження певною мірою висвітлює працю дітей за межами дому, її помітність у суспільному житті ультраортодоксальної єврейської громади в Ізраїлі. Домашня праця як традиційна діяльність у цій общині поділена за гендерним принципом: жінки відповідають за всю домашню роботу та виконують більшу її частину, зосереджуючись на суто домашніх “непомітних” справах. Хоча працю жінок високо цінують у суспільстві, вона розглядається як другорядна стосовно релігійних студій чоловіків, отже, жінки мають невисокий соціальний статус. Робота чоловіків зосереджена переважно на завданнях, які виконуються за межами дому. На відміну від підкреслено чоловічого зовнішнього вигляду, “жіночі” дії чоловіків привертають надто велику суспільну увагу, більшу, ніж їхній реальний внесок у домашню роботу.

Домашня праця дітей, хоча й не заперечується, рідко визнається як така [Blumen, 2007a]. У багатьох аспектах робота дітей подібна до чоловічої і сягає свого піку опів-

дні: завдання дітей розпочинаються з нагляду за молодшими та купівлі продуктів, а далі вони працюють удома, де мають компенсувати відсутність працюючих матерів. Хоча ця частина їхньої роботи непомітна, вона добре відома громаді, де праця дітей по дому з дуже малого віку є складником уявлення про ультраортодоксальний спосіб життя. У своїх оповідях діти наполягають на визначенні своєї діяльності як (домашньої) праці та підкреслюють свій внесок у господарські справи. Вони також схильні прирівнювати свій внесок до внеску своїх батьків, а іноді навіть применшувати важливість домашньої роботи батька стосовно своєї, й не визнавати ієрархії “діти-дорослі” [Mayall, 1998]. Діти усвідомлюють процеси соціалізації, які визначають для них таку форму роботи. Їхній вік стає об'єднувальною силою, особливо вдома, на своїй території. Жоден з респондентів не дав оцінки економічної ваги дитячої праці, що свідчить також про певну зневагу до економічної цінності щоденної домашньої праці дітей [Boyden, 1990; Marx Ferree, 1990].

Вочевидь діти в суспільному просторі підпорядковані дорослим з-поза меж родини та дому. Таке підпорядкування частково відображається в тому факті, що за дітьми можуть приглядати й незнайомі дорослі. На рівні громади це підтверджує готовність батьків розділити свою владу з іншими дорослими. Хоча така практика посилює контроль за дітьми, вона також формує мережу взаємопідтримки серед дорослих, які піклуються та приглядають за всіма дітьми, забезпечуючи належний господарський добробут. Необхідність у такій мережі показує, якою мірою дорослі залежать від домашньої праці дітей та важливості їхньої роботи на благо громади. Враховуючи, що робота по дому за значущістю поступається лише релігійним студіям, і що ці два види неоплачуваної роботи є престижнішими, ніж оплачувана праця, наше дослідження підтвердило факт участі дітей у розподілі праці в ультраортодоксальному середовищі. Відповідно, як з'ясувалося, діти вважають себе повноправними робітниками домашнього господарства.

Примітки

¹ Хоча термін “ультраортодокси” викликає суперечки серед євреїв, адже він допускає, що одні є більш “благочестивими”, ніж інші, ми використовуємо саме його, бо він більше відомий, ніж івритський термін “хареді” (богобоязлив). Більше того, між “сучасними” євреями та ультраортодоксами існують також великі внутрішні відмінності.

² Як правило, ультраортодокси зосереджені в певних районах, де вони створюють більшість населення, яке підтримує певні практики, такі як заборону руху автотранспорту в суботу та під час свят [Докладніше див.: Blumen, 2007b].

³ Іншою перевагою (також політичною), яка пояснює тривале перебування

чоловіків у ешивах, є звільнення їх від обов'язкової служби у війську. Ця пільга перестає діяти, якщо вони покидають ешиву раніше, ніж у віці за тридцять років. Оскільки більшість чоловіків залишається в ешиві (колелі) приблизно до 45 років, значення саме цієї пільги видається дискусійним [Див. про це: Nakak, 2004].

⁴ Типовий ізраїльський шкільний день є досить коротким. Громадські дитячі садочки та початкові школи відкриваються о восьмій, а закінчують роботу не пізніше, ніж о 13:30. Батьки змушені вишукувати альтернативні, приватні (та дорогі) послуги для догляду за дітьми. Протягом останніх двох десятиліть ультраортодоксальні політики обговорюють можливість збільшення часу навчання в ультраортодок-

сальній системі освіти, але поки що без помітних результатів.

⁵ В ультраортодоксальному місті Бней-Брак, розташованому в районі великого Тель-Авіва, де проводилося наше дослідження, середній вік жителів значно нижчий: від 19.4 до 29.4 років у всіх ізраїльських євреїв [Israel, Central Bureau of Statistics, 1997].

⁶ Стосовно змішання ультраортодоксів і “сучасних” людей, яких можна побачити в тих ультраортодоксальних районах міста, які межують з районами проживання світського населення, див.: [Blumen, 2007b]. До категорії “сучасних” у даному випадку віднесено також релігійне населення, яке відійшло від способу життя, прийнятого в XIX ст.

Література

Ben-Shahar-Neria R. The Woman in the Haredi Media: MA thesis, Department of Communication and Journalism. – Jerusalem, 2002.

Berman E. Sect, subsidy and sacrifice: An economist's view of ultra orthodox Jews. – Jerusalem, 1998.

Blumen O. Criss-crossing boundaries: Ultraorthodox Jewish women go to work // *Gender Place and Culture*. – 2002. – N 9. – P. 133–151.

Blumen O. The gender display of work: The midday scene in an ultraorthodox street in Israel // *Nashim*. – 2007. – N 13. – P. 123–154. (a).

Blumen O. The performative landscape of going-to-work: On the edge of a Jewish Ultraorthodox neighborhood // *Environement and Planning D.: Society and Space*. – 2007. – N 25. – P. 803–831 (b).

Boyarin J., Boyarin D. Self exposure as theory: The double mark of the male Jew // *Rhetorics of self-making* / Battaglia D. (ed.) – Berkeley, 1995. – P. 16–42.

Boyden J. Childhood and the policy makers: A comparative perspective on globalisation of childhood // *Constructing and re-constructing childhood* / A. James, A. Pro-

ut (eds.). – Basingstoke, 1990. – P. 190–230.

Brannen J. Young people and their contribution to household work // *Sociology*. – 1995. – N 29 (2). – P. 317–338.

El-Or T. Educated and ignorant: Ultraorthodox Jewish women and their world. – Boulder, CO, 1994.

Friedman M. The Haredi (ultra-orthodox) society: Sources, trends and processes. – Jerusalem, 1991.

Friedman M. The ultra-orthodox women // *A View into the lives of women in Jewish society* / A. Yael (ed.). – Jerusalem, 1995. – P. 273–290 (Hebrew with English abstract).

Grau E. M., Walsh D. J. Studying children in context. – Thousand Oaks, 1998.

Hakak Y. Vocational training for ultra-orthodox men. – Jerusalem, 2004.

Heilman S. C. Defenders of the faith: Inside ultra-orthodox Jewry. – New York, 1992.

Israel Central Bureau of Statistics. Census of population and housing, 1995. – Jerusalem, 1997. (cbs.gov.il/mifkad/tables/pir-som7b/t1.xls; cbs.gov.il/mifkad/tables/pir-som7a/t1p168.xls).

James A., Jenks Ch., Prout A. Theorizing childhood. – Cambridge, 1998.

Marx Ferre. M. Beyond separate spheres:

Feminism and family research // *Journ. of Marriage and the Family*. – 1990. – N 52. – P. 866–884.

Mayall B. Children, emotions and daily life at home and school // *Emotions in social life* / G. Bendelow, S. Williams (eds.). – London, 1998. – P. 135–154.

Mayall B. Introduction // *Conceptualizing child-adult relations* / L. Alanen, B. Mayall (eds.). – London; New York, 2001. – P. 1–10.

Schnell Y. Transformation in territorial concepts: From nation building to concession // *GeoJournal*. – 2001. – N 53. – P. 221–234.

Shilhav Y., Friedman M. Growth and segregation: The ultra orthodox community of Jerusalem. – Jerusalem, 1985.

Song M. "Helping out": Children's labour participation in Chinese take-away businesses in Britain // *Children and families: Research and policy* / J. Brannen, M. J. O'Brien (eds.). – London, 1996.

Yafeh O. Psychological aspects of ultra-orthodox literature for children: The concept of self // *Megamot*. – 2004. – N 41. – P. 19–44.

Пер. з англ. Є. Ліхтенштейн